

BARIŞ ÖZKUL • Düşüncenin Uğursuz Kaderi

BARIŞ ÖZKUL 1984 doğumlu. İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde doktorasını tamamladı. Yayımlanmış kitap çevirileri ve yazıları var. 2013 yılından bu yana *Birikim* dergisi ve İletişim Yayınları'nda editör.

İletişim Yayınları 3471 • Edebiyat Eleştirisi 80

ISBN-13: 978-975-05-3732-5

© 2024 İletişim Yayıncılık A.Ş. / I. BASIM

1. Baskı 2024, İstanbul

EDITÖR Emre Bayın

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ Yağmur Yıldırım

DİZİN Celal Galip

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

BARIŞ ÖZKUL

Düşüncenin Uğursuz Kaderi

Toplumsal İdeolojilerin Aynasında
Edebiyat ve Sanat



İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	9
------------	---

I

“Düşüncenin Uğursuz Kaderi”: Fyodor Dostoyevski’nin <i>Günlük</i>’ünde Pan-Stavizm Ülküsü	15
“Gez! Eğlen, Aslan gibi Delikanlı Ol!”: Lev Tolstoy’un <i>Kazaklar</i>’ında Yaşam ve Doğa Felsefesi.....	23
İngiliz Romanında Bir Sosyal Uzlaş Aracı Olarak Hayırseverlik İdeolojisi: Elizabeth Gaskell ve Charles Dickens	29
<i>Karanlığın Yüreği</i>’nde Emperyal Bir Fetih Nesnesi Olarak Sanat Eseri.....	38
Siyasal Liberalizmin Genel İrade-Bireysel Özgürlük Gerilimi: Benjamin Constant.....	41
Liberal Bir Romancının Gözünden Ortadoğu ve Kafkasya: John Dos Passos’un <i>Doğu Ekspresi</i>.....	48

II

“Yoldaş Napolyon Her Zaman Haklıdır!”: <i>Hayvan Çiftliği</i>’nde Reel-Sosyalizm Eleştirisi	55
Yoksulluk Deneyiminin Süzgecinden Avrupa Metropolleri: <i>Paris ve Londra’da Beş Parasız</i>	62
“Küçük Adam” Zihniyetinin Edebi Bir Temsili Olarak Şem’i Molla: Yahya Kemal’in <i>Siyâsî Hikâyeler</i>’i	66
Dikta Rejimlerinde “İyi Vatandaş” Tipinin Yayılması: Ala El Aswani’nin <i>Diktatörlük Sendromu</i>	71
Nazi Karanlığıyla Yüzleşmek: Günter Grass’ın <i>Soğanı Soyarken</i>’i	74
“Onlar Bir Avuç, Biz Milyarlarız”: Romantizm’den Sola Miras “Çoğunluk” Edebiyatı	76
“Yaşçılık” Öğretisinin Bir Sorgulaması Olarak <i>Küçük Prens</i>	79

III

Metropol-Taşra Sınırının Teftişi: Nikolay Gogol’ün <i>Müfettiş</i>’i	85
Yanıklar Ankara’dır, Ankara Yanıklar: Emin Alper’in “Kurak Günler”i	88
<i>Sentimental-Emotional</i> Sarkacında Taşra Sıkıntısı: Nuri Bilge Ceylan’ın “Ahlak Ağacı”	92
İnfial Yorgunluğu	95

IV

Eleştiride Öznellik ve Zevk-i Selim: Nurullah Ataç	99
Eleştiride Nesnellik ve Bilimsellik: “Yeni Eleştiri”	107
Eleştiride Marksist Yaklaşım: Raymond Williams	111

Eleştiride Karşılaştırmalı Yaklaşım: Ahmet Hamdi Tanpınar'ın 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi	113
Edebiyatta Trajedi Kavramının Dönüşümü	119
Romandan Novellaya: Sanatsal Üretim Tarzı Değişirken	122

V

Devlete Bağımlı Bir Zümre Olarak Osmanlı-Türk Aydını	127
Ziya Gökalp'te Ulusal Kültürün Canlı Bir Müzesi Olarak Halk Düşüncesi	131
"İnsanîyetçi Bir Türk Nasyonalisti": Fuat Köprülü	141
Şiir Tahlilinde Anti-Komünizm: Mehmet Kaplan	149
"İslâm İdeologyası"nda Mutlak Hakikat Arayışı: Necip Fazıl Kısakürek	154
"Kremlin Ajanları"nın Kültürel Hegemonyasına Karşı Peyami Safa	158
"Yerli ve Milli" Kültür Arayışının Menzilinde Kemal Tahir	164
Tahiriliğin Altın Çağında Kurt Kanunu: Kemal Tahir'de Batı Düşmanlığı, Ajanlık ve Masonluk Paranoyası	169
Hüküm Gecesi'nde Osmanlı'yı Yıkıma Sürükleyen Bir Hastalık Olarak İttihatçılık	182
İyonya'dan Osmanlı'ya Bir Kültürel Süreklilik Arayışı: Halikarnas Balıkcısı	187
Azra Erhat: "Türk Bilimi"nin Radarında Mavi Anadolu	191
"Köycülük" Tartışması Odağında Melih Cevdet Anday	197
DİZİN	203

Sunuş

Edebiyat ve sanat eserlerine toplumsal ideolojiler, kültürel ve siyasal zihniyetler çerçevesinde eğilen bu çalışma kendi içinde beş başlığa ayrılıyor. İlk başlıkta, Fyodor Dostoyevski, Lev Tolstoy, Charles Dickens, Elizabeth Gaskell, Joseph Conrad gibi klasikleşmiş yazarların eserleri kendi devirlerinin hâkim ideolojileri odağında inceleniyor. Fyodor Dostoyevski'nin *Günlük*'ünde pan-Slavizm; Lev Tolstoy'un *Kazaklar*'ında Aydınlanmacı akla karşı doğaya dönüş öğretisi; Charles Dickens ve Elizabeth Gaskell'in romanlarında sınıf sorununu 19. yüzyıl İngiliz toplumunun korporatist uzlaşısıyla çözmeyi hedefleyen hayırseverlik ve empati ideolojisi ele alınıyor. Joseph Conrad'ın *Karanlığın Yüreği*, 19. yüzyıl sonundaki emperyalizm öğretisinin Avrupa'da bir çeşit medeniyet misyonu ve sanat sevdasıyla iç içe geçişinin örneği olarak bu başlıkta yer alırken Benjamin Constant, Fransa'da siyasal liberalizmin edebiyattaki ilk temsilcilerinden biri olarak "genel irade-bireysel özgürlük" gerilimiyle; John Dos Passos'un ünlü seyahatnamesi *Doğu Ekspresi* ise içerdiği Kafkasya, Türkiye ve Ortadoğu resmiyle değerlendiriliyor.

İkinci başlıkta, çağdaş sayılabilecek yazarların eserleri 20. yüzyılın toplumsal ideolojilerine yönelik eleştirileri ve çağın

hâkim zihniyetleriyle olan alışverişleriyle inceleniyor. George Orwell'in *Hayvan Çiftliği* ve *Paris ve Londra'da Beş Parasız*'ı reel-sosyalizm eleştirileri ve yoksulluk deneyimine ilişkin analizleriyle; Yahya Kemal'in *Şem'i Molla'sı* ve Ala El Aswani'nin *Diktatörlük Sendromu* "küçük adam" ve "iyi vatandaş" tipinin yayılmasına ilişkin semptomatik okumalarıyla; Günter Grass'ın *Soğanı Soyarken*'i Nazi geçmişiyle yüzleşmenin zorluklarıyla; Percy Bysshe Shelley'nin "Anarşinin Maskesi" şiiri Romantik edebiyattan siyasal hareketlere miras kalan "çoğunluk" vurgusuyla; Antoine de Saint-Exupéry'nin *Küçük Prensi* ise "yaşçılık" ideolojisine yönelik sorgulamasıyla ele alınıyor.

Üçüncü başlıkta, modern hayatın ritminin olağanüstü derecede hızlanmasıyla beraber büyükşehir-taşra karşılaşmasının yarattığı gerilimler, duygu durumları ve sosyal yorgunlukların edebiyat ve sinemadaki temsilleri üzerinde duruluyor. Nikolay Gogol'un *Müfettişi*'i edebiyatta metropol-taşra karşılaşmasının ilk özgün örneklerinden biri olarak incelenirken, Emin Alper'in "Kurak Günler"i ve Nuri Bilge Ceylan'ın "Ahlat Ağacı" Türkiye taşrasına dair yorumlarıyla, taşraya özgü duygu durumlarının kültürel zihniyet planında ifade ettikleriyle ele alınıyor. İletişim kanallarının çeşitlenmesi ve iletişim akışının hızlanmasıyla metropolden taşraya yurdu boydan boya saran ruh hali "İnfial Yorgunluğu"yla analiz ediliyor.

Dördüncü başlıkta, toplumsal ideolojiler ve kültürel zihniyetlerin okuma yöntemleri üstündeki belirleyici etkisi farklı eleştiri ekollerinin yaklaşımları ışığında değerlendiriliyor. Nurullah Ataç, edebiyat eleştirisinde "öznellik" ve zevk-i selimi bir okuma yöntemi haline getirmesi ve bir kültürel kurum olarak gördüğü "edebiyat okuru"ndan yüksek bir beğeni düzeyi talep etmesiyle; Yeni Eleştiri ekolü, edebiyat eleştirisine nesnel ve "bilimsel"lik ölçütlerini getirip 20. yüzyılın bilimsel gelişmelerini edebiyat eleştirisine uyarlama çabasıyla; Raymond Williams, Marksizm'i edebiyat eleştirisinde incelikli bir yöntem haline getiren teorik yaklaşımıyla; Ahmet Hamdi Tanpınar, edebiyat tarihçiliğinde milliyetçi yaklaşımların baskın olduğu bir dönemde karşılaştırmalı okuma yönteminde ısrar et-

mesiyle ele alınıyor. Bölümün sonunda yer alan “Edebiyatı Trajedi Kavramının Dönüşümü” ve “Sanatsal Üretim Tarzı Değişirken” başlıklı metinlerde ise hâkim toplumsal ideolojiler ve üretim ilişkilerindeki değişimlerle birlikte edebi türlerde ve sanatsal üretim koşullarında gerçekleşen evrimin üzerinde duruluyor ve yeni dönemin sanatsal üretim koşullarına paralel olarak ortaya çıkabilecek yeni edebiyat ortamı tartışılıyor.

Beşinci ve son başlıkta, Osmanlı-Türk kültür hayatı ve entelektüel ikliminde siyasal ideolojilerin ve zihniyetlerin izi sürülüyor. Bölümün ilk yazısı “Devlete Bağlı Bir Zümre olarak Osmanlı-Türk Aydını”nda Osmanlı-Türk aydınının Batı entelicansiyasından farklı olarak başından itibaren devlete bağlı, memuriyete yazgılı bir toplumsal tip olarak gelişmesi üzerinde duruluyor. Ziya Gökalp ve Fuat Köprülü bölümlerinde geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet’te edebiyat, sanat ve estetik alanında “ulusal” köken arayışı merkeze alınırken; Mehmet Kaplan, Necip Fazıl Kısakürek ve Peyami Safa bölümlerinde milliyetçi-mukaddesatçı/anti-komünist zihniyetin sırasıyla edebiyat tarihçiliğinde, şiirde ve düzyazıdaki görünümleri inceleniyor. Son yıllarda milliyetçi-muhafazakâr cenahın yeniden keşfedip yerli-milli kültür arayışının menziline yerleştirdiği yazarlardan Kemal Tahir, bir yandan romanlarında sunduğu Anadolu manzarası, öte yandan sözcülüğünü üstlendiği Batı karşıtı, paranoyak ideolojinin romanlarındaki yansımalarıyla değerlendiriliyor. Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Hüküm Gecesi* İttihatçılık resmi ve İttihatçı portreleriyle inceleniyor. Son olarak, Mavi Anadolu akımının üç temsilcisi Halikarnas Balıkcısı, Azra Erhat ve *-Kolları Bağlı Odysseus*’la pekâlâ akıma dahil edilebilecek olan- Melih Cevdet Anday, İyonya’dan Osmanlı’ya kültürel süreklilik arayışı, Türk biliminin radarında Mavi Anadolu ve edebiyatta köycülük tartışmalarıyla ele alınıyor.

Kitaptaki metinlerin bazıları daha önce yayımlandığı halde hepsi tekrar yazıldı ve çeşitli kısaltmalar veya eklemelerle geliştirildi; başlıkları değiştirildi. Bu nedenle her birini bağımsız metinler olarak okumak mümkün. Bazı metinler ise (Fyodor

Dostoyevski, Charles Dickens, Elizabeth Gaskell, Joseph Conrad, Ziya Gökalp, Fuat Köprülü) kitap için yazıldı.

“Düşüncenin Uğursuz Kaderi” başlığı Fyodor Dostoyevski'nin *Günlüğü*'nden alındı ve toplumsal ideolojilerin, siyasi ve kültürel öğretilerin edebiyattaki uğursuz kaderi sergilenirken sanatçının ideolojisiyle sanat eserinin estetik kıymetini birbirine karıştırmama kaygısı gözetildi. Kitabın yayına hazırlığına katkıları için İletişim Yayınları'ndan değerli arkadaşlarım Emre Bayın, Hüsnü Abbas ve Tanıl Bora'ya, düzelti okuması için Yağmur Yıldırım'ı'a teşekkür ederim.